

TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)

TURAN International Journal of Social Sciences and Humanities

Yıl: 2021/Güz, Sayı: 1

Bir Dil Öğretim Kitabı: Uygur Tilidin Asas*

Aysun DEMİREZ**

Öz

Çinli araştırmacılara göre Çin'deki Türk lehçeleri üzerine metotlu çalışmalar, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra başlar. Çin'de özellikle bu lehçeler üzerine araştırma ve öğretim yapan kurumların birçoğu Pekin ve Şincan'da bulunmaktadır. Şincan Üniversitesi, Şincan Normal Üniversitesi ve Şincan Sosyal Bilimler Akademisi'nin Dil Tetkik Enstitüsü bu kurumlar arasındadır. Bu çalışmada Şincan Üniversitesi yayınları arasında yer alan *Uygur Tilidin Asas* (2009) adlı dil öğretim kitabı ses bilgisi öğretimi, okuma parçalarının seçimi, konuşma cümleleri, dil bilgisi öğretimi, alıştırmalar ve sözlükçenin hazırlanışı bakımından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. *Uygur Tilidin Asas*, elifba kitaplarında uygulanan kolaydan zora, basitten karmaşığa ilkesi gözetilerek gelenekçi yaklaşımla hazırlanmış Uygur lehçesi öğretim kitabıdır. *Uygur Tilidin Asas* adlı çalışmada modern dil öğretim setlerine kıyasla konuların işleniş ve sunumu bakımından ekonomik olma ilkesi gözetilmiştir. Modern dil öğretiminde "konuşma, yazma, okuma, dinleme" becerileri birbirini destekleyecek biçimde sürdürülür ve dil öğretim kitabına destek verecek ders malzemeleri de sunulur. Dil öğretim kitabı içinde öğreneni motive edecek görsel malzemeye de yer verilir. Çinli araştırmacılar, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Türk lehçeleriyle ilgili metotlu çalışmalar yapıldığını belirtirler de Çin'in en büyük azınlıklar neşriyatı olan Milletler Neşriyatının Uygurca kitap kataloğu incelemeleri, ifade edilenlerin gerçekleri yansıtmadığını ortaya koymaktadır. *Uygur Tilidin Asas* iyi niyetle, gayretle hazırlanmış bir çalışma olsa da Yeni Uygur Türkçesinin öğretimi konusunda modern dil öğretim metotlarından, uygulamalarından uzaktır; dil ve lehçe öğretimine destek veren görsel ve işitsel malzemeyi de içermemektedir. Bu çalışmada Yeni Uygur Türkçesi öğretimi örneğinden hareketle Türk lehçelerinin öğretiminde modern dil öğretim yöntemleri metotlarına uygun yazılı, görsel, çevirim içi çalışmalara duyulan ihtiyaca dikkat çekilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Dil Öğretimi, Yeni Uygur Türkçesi, Modern Dil Öğretimi, Çin'deki Türk lehçeleri.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde 55 etnik grup bulunmaktadır. Çince konuşan Hu ve Mançular hariç, diğer 53 milletin hepsi kendi dillerini kullanır. Bu grubun yedisi Türk'tür: Uygur, Kazak, Kırgız, Salar, Batı Yogur, Tuva, Heilong-jiang Kırgızları, Özbek ve Tatar (Shimin, 1998: 298). Shimin, her Türk boyunu farklı bir millet, kullandıkları Türk lehçesini de farklı bir dil olarak değerlendirir.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulur. Shimin'in belirttiğine göre Çin'deki Türk lehçelerinin metotlu çalışmaları da bu tarihte başlar. 1950'lerde öğretim ve inceleme kurumları

* Geliş tarihi: 30.10.2021

Kabul Tarihi: 19.11.2021

Atf: Demirez, A. (2021). Bir dil öğretim kitabı: Uygur tilidin esas. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(1): 91-102.

** Doç. Dr., AHBV Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. ANKARA/TÜRKİYE E-posta: aysun.demirez@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-9983-6988

oluşturularak vasıflı elemanlar yetiştirilmeye başlanır. Çin’de konuşulan Türk lehçelerinin sistematik araştırmaları da bu dönemde hız kazanır. Merkezî Milletler Enstitüsünün Türkçe kürsüsü tarafından Uygur, Kazak, Kırgız lehçelerinin ders kitapları, gramerleri ve sözlükleri hazırlanır. 1950’li yılların sonlarından 1976’ya kadar yayın faaliyetlerinde durgunluk görülür (Shimin, 1998: 298). Çin’in Milletlerarası Münasebetler Komisyonu’na bağlanan Azınlık Dilleri Tercüme Bürosu ve Milletler Yayınevi, Pekin’dedir. Şincan Üniversitesi ve Şincan Normal Üniversitesi ve Şincan Sosyal Bilimler Akademisinin Dil Tetkik Enstitüsünde Uygurca ve Kazakça üzerine çalışmalar sürdürülür. Ayrıca Şincan’ın Dil-Yazı Çalışmaları Komitesi, Halk Edebiyatları Cemiyeti, Kâşgar Pedagojik Koleji¹ ve İning (Kulca)’deki İli Pedagojik Kolejinde² de Uygur, Kazak ve Kırgız lehçeleriyle ilgili çalışmalara devam edilmektedir. Lanzhou’da Kuzey-Batı Milletler Enstitüsünde ve Qinghay (Hining)’de, Milletler Enstitüsünde de Türkoloji çalışmaları yapılmaktadır. Şincan Halk Yayınevi, Şincan Eğitim Yayınevi, Şincan Genlik Yayınevi, Kaşgar Yayınevi ile Halk Yayınevi, Kızılsu Yayınevinde Türk lehçeleriyle ilgili yayımlara da yer verilir (Shimin, 1998: 302).

*Uygur Tilidin Asas*³ isimli çalışma Şincan Üniversitesi yayınlarındandır. Çinlilere Uygur Türkçesini öğretmek amacıyla hazırlanmış Uygur Türkçesi öğretimi kitabıdır. Kitabın bütününde Çin ve Arap alfabesi temelli fonetik Yeni Uygur alfabesi kullanılmıştır.

Bu çalışmada *Uygur Tilidin Asas* adlı dil öğretim kitabı esasında Çin’de Yeni Uygur Türkçesinin öğretimi metotları incelenmiş ve Yeni Uygur Türkçesinin öğretimiyle ilgili durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

1.YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE DİL ÖĞRETİM KİTABI ÖRNEĞİ

1.1. İnceleme

Uygur Tilidin Asas adlı dil öğretim kitabının ‘ön söz’, ‘içerik’ bölümü, atasözlerinin tercümesi, dil bilgisi açıklamaları, sözlük kısmındaki karşılıklar, *könükme* ‘alıştırma’ bölümündeki sorular Çince verilmiştir. Bu çalışmada sözü edilen kitabın yalnızca Yeni Uygur Türkçesiyle yazılmış bölümleri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Uygur Tilidin Asas, elli derslik bir planla hazırlanmıştır. Bu programın uygulanması iki yıllık bir süreyi kapsar. Bu elli dersin ilk altısında Yeni Uygur Türkçesi ses bilgisi hakkında

¹ Günümüzde Kaşgar Pedagoji Üniversitesi olmuştur.

² Günümüzde İli Pedagoji Üniversitesi olmuştur.

³ Kitabın ilk baskısı 1972’de, ikinci baskısı 2009’da yapılır. *Uygur Tilidin Asas*, 598 sayfadan oluşur. Kitabın tirajı yaklaşık 15000 olarak gösterilmektedir. Çince ve Yeni Uygur Türkçesinde hazırlanmıştır. Kitabı hazırlayanlar Xaliq Niyaz, Ömer Hapiz, Gülçehre İslam, Bahargül Hamut’tur.

bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle kullanılan noktalama işaretleri tanıtılmış, daha sonra Yeni Uygur alfabesindeki harfler ve okunuşları verilmiştir. Uygur alfabesindeki sessiz harflere kapalı e (ە) sesi eklenerek, okunuşları ve bu seslerin fonetik alfabedeki biçimleri belirtilir. Seslerin çıkış yerleri numaralarla gösterilir.

İlk derste a (ئا) – n (ن) ; e (ە) – m (م) ; é (ە) - s (س) ; i (ى) – z (ز) sesleri düşey biçimde eşleştirilerek ele alınır:

a	e	é	i
n	m	s	z

a ünlüsü n ünsüzü ile başta, ortada, sonda birleştirilerek *an, nan, ana, mana* okumaları verilir. *ana, dada, in'am* gibi anlamlı kelimelerin yazılışı âdeta matematiksel bir işlem gibi aralarına artılar konularak sunulur. Anlamsız hecelerden sonra üç-dört kelime de olsa anlamlı kelime sıralanır. Daha sonra önce e ve n sesleri birleştirilir; sonra m ile başta sonda, ortada şekilleriyle *en, men, ne, nem, me* anlamsız hece alıştırmaları yapılır. *ene, adem, men, enene; nan, ana, sinip, tiyin* bu bölümdeki anlamlı kelime örnekleridir. m sesi ile a ve e sesleri ile oluşturulan bütün heceler sıralanır. *men, nam, amma, emma mana* kelimeleri örneklendirilir. é sesi önce n sesi ile, sonra m sesi ile başta, ortada ve sonda eşleştirilerek heceler oluşturulmuştur. *étiz, déñiz, néme, qumériq, Xuveyxé* bu bölümün örnek kelimeleridir. i sesini, sırasıyla n, m sesleriyle birleştiren alıştırmalar hazırlanmıştır. Bu bölümde üretilen örnek kelimeler *sözi, isim, dil, péil, nami*'dir. İsim olarak da *amine* ve *imin* isimleri belirtilmiştir. Daha sonra s sessizi ile *sa, se, sé, si, as, es, és, is* gibi hece çalışmaları yapılır. *san, sen, emes, isim, samsa, asas, asan, asman* kelimeleri bu bölümde verilen anlamlı kelimelerdendir. z sesi için de aynı metot uygulanır. *éziz, zaman* kelimeleri bu bölümde üretilen kelimelerdir. İkinci derste aynı metotla o (و), u (ۇ), ö (ۆ), ü (ۈ) ünsüzleri ile b (ب), p (پ), t (ت), ñ (ئ) sessizleri sırayla eşleştirilir. Daha sonra da q (ق), f (ف), v (ڤ), y (ې), j (ڭ), ş (ش), c (ج), ç (چ) ünsüzleri; h (ھ), l (ل), r (ر), ğ (غ), x (خ), d (د), k (ك), g (گ) ünsüzleri iki derste verilen sesli harflerle bitişirilerek belirtilir. Dördüncü dersin sonundaki *könükme* 'alıştırma' bölümünde ilk cümle örnekleri yazılmıştır: *Men oquğuçi/ Men öginivatimen/ Sincañ univérsitétida okuymen / Men yéñi oquğuçi/ Men Qeşqerdin keldim.* Beşinci derste Uygur Türkçesindeki bütün seslerin başta, ortada, sonda şekilleri, çıkış yerleri şema ile gösterilir. *Könükme* bölümünde kelimeler ve basit cümleler bulunmaktadır. Altıncı

ders öğrenilen kelime ve seslerin başta, ortada sonda gösterildiği genel tekrar bölümüdür. Ayrıca kişi adları listesi de verilmiştir. Bu bölümden sonraki bütün bölümler aynı düzenle tertip edilmiştir.

Uygur Tilidin Asas adlı bu dil öğretim kitabında yedinci dersten sonraki giriş bölümlerinde bir atasözü yer alır. Bu atasözleri açıklanmamış fakat Çince tercümesi verilmiştir. Bu bölümlerdeki atasözleri şunlardır: *Bilimsizge iş yoq, işsizğa aş; Sorap biliş-eyib emes; Qiyin iş yoq alemde, köñül qoyğan; Miñ añlıgandın bir körgeñ ela; Quruq tağar öre turmas; Capa çekmigüçe halavet yoq; Bilgen bilginini işler, bilmigen barmiqini çişler; Kereklik taşniñ égiri yoq; Özini bilgen xar bolmas; Yigit sözidin qaytmas, yolvas izidin; Bügünki işni etige qoyma; Çöçini küzde sanañ; Bir bikar, onni bikar qiliptu; Bilim-küç; Tama- tama köl bolur. Seveb qilsañ sévette su toxtar; Öydiki xiyal bazargä toğra kelmeptu; Özün néme yéseñ, dostuñğa şuni qoy; Oti bar yerniñ süyi yoq, süyi bar yerniñ oti yoq; Candan keçmigüçe cananğa yetmes; Etiki quyruqtin bügünki öpke ela; Tili yumşaq aş yer, tili qattiq muşt; Bilgen yoluñni atañğa berme; Ağriqni yoşursañ, ölüm aşqara; Özüm tapqan balağa, nege baray devağa.* Kitapta yirmi beş atasözü yer almıştır. Bu dersten sonraki her bölümde *noqtalıklar cümliler, tékist, söhbet, dil bilgisi, köñükme* bölümleri bulunmaktadır.

Noqtalıklar cümliler ‘Noktalı cümleler’ bölümünde *Bu néme? vb.* soru kalıbı verilmiş, bir sonraki derste cümle “*Bu yéñi kitab*” ve “*Bu yeñi kitab emes*” biçiminde genişletilmiştir. Cümleler, basit cümle ile başlar ama konular ilerledikçe cümleler birleşik cümle yapısında sunulur.

Tékist ‘metin’ bölümleri de noqtalıklar cümliler bölümündeki cümlelere benzer biçimdedir: *Bu kitab. U depter. Mavu depter. Avu jurnal. Avu doksan. Mavu patra. U tapşuruq depter, Bu luğat vb.* Buradaki cümleler bağımsız cümle örnekleri olmaktan çıkmış, bütünlüğü olan kısa okuma parçaları hâline gelmiştir. Metinlerin uzunluğu artar ve son bölümlerde değişik anlatım türlerine yer verilir. Metinlerdeki başlıklar şunlardır: 1. *Bu (avu, mavu, bu, u) kitab*; 2. *Bu yéñi kitab emes*; 3. *Men oquğuçi*; 4. *Meniñ ismim Gülnur*; 5. *Bizniñ mektipimiz*; 6. *Bügün düşenbe*; 7. *Dersxanida*; 8. *Bizniñ bir künimiz*; 9. *Biz Şincañ univérsitétide oquymiz*; 10. *Biz Uygur tili öginivatimiz*; 11. *Biz her küni çéniqayli*; 12. *Men resim sizişqa qiziqimen*; 13. *Bügün yaxşı kino bar iken*; 14. *Asassiy bilimlerni puxta öginiş lazim*; 15. *Ete sinip yiğini açmaqçi*; 16. *Güzél mektipim*; 17. *Bu xislet dadiñizda barmu?*; 18. *Yardem*; 19. *Güzellik*; 20. *Méniñ a’ilem*; 21. *Sincañ Uygur aptonom rayoni*; 22. *Dunya ahalisi*; 23. *Şepereñ néme üçün kéçisila sirtqa çiqidu*; 24. *Tülkiniñ teqsimati*; 25. *Yer şari “ yaş tökmekte”*; 26. *Beş yüen*; 26. *Salamatlik ve ozuqliniş*; 27. *Men silerniñ inaq ötüşüñlarni ümid qilimen*; 28. *Namratliq- dunyadiki saqaytiş*

qiyin bolğan cahil késellik; 29. Yermenke; 30. Üzüm; 31. Men çoqum oquymen; 32. Salam xet; 33. Mehmud Qeşqeri; 34. Qurban héyt ve roza héyt; 35. Yumurlar; 36. Amérika tesiratlırı; 37. “Maqul” bilen “yaq”niñ munazirisi; 38. Rehmet ve bes mu; 39. Ademniñ téni; 40. Heyvetlik, körkem ten heriket sariyi; 41. Yolvas bilen otunçı; 42. Teklimakan qumluqi; 43. Cinnis dunya rékorti qamusi.

Söhbət ‘konuşma’ bölümlerinde, *noqtaliq cümliler* bölümünde verilen cümle örnekleri ile oluşturulmuş diyalog cümleleri görülür. Yeni sözcükler bir liste hâlinde sunulur, bu sözcükler muhtelif şekillerde tekrarlanarak öğrenilip öğrenilmediği kontrol edilir.

Sözlük bölümlerinde *noqtalik cümliler*, *tékist*, *söhbət* bölümlerinde kullanılan yeni kelimeler parantez içerisinde isim, sayı, zamir kısaltmaları ve Çince karşılıkları ile yazılmıştır. Ayrıca fiil kökleri, söz kalıpları, *yaxşimusiz* gibi basit cümleler, ikilemeler de yer almaktadır.

Dil bilgisi bölümü yedinci dersten sonra başlar ancak gramer ya da dil bilgisi gibi genel bir başlık taşımaz. *Noqtalik cümliler*, *tékist*, *söhbət* ve *sözlük* bölümünde kullanılan yapılarla ilgili açıklama ile dil bilgisine geçilir. Örneğin “*oquğuçı*” kelimesi *noqtalik cümliler*, *tékist*, *söhbət* ve *sözlük* bölümlerinde geçer. *yaxşimusiz cümlesi* ise *söhbət* ve *sözlük* bölümlerinde geçer. Öncelikle Uygurcadaki sözcük türleri *isim(i)*, *süpet(s)*, *pé’il (p)*, *san(san)*, *miqdar(m)*, *reviş(r)* ‘zarf’, *almaş(a)* ‘zamir’, *tirkelme (tir)* ‘edat’, *bağlığuçı(b)*, *imliq söz(im)* ‘ünlem’, *yüklime(y)* ‘cümle bağlayıcıları’, *teqlid(t)* ‘yansıma söz’ biçiminde, kısaltmaları ve birer örnekle verilir. *Noqtaliq cümliler* bölümünde verilen, *tékist*, *söhbət* bölümlerinde bolca örneği ile karşılaşılan cümle türleri *höküm cümle*, *soraq cümle*, *addiy soraq cümle*, *alahide soraq cümledir*. Sekizinci derste a, e sesinin hece açılması durumunda kapalı e’ye, orta hecede i’ye dönüşmesi durumu örneklendirilir. *tam: tam+i = témi*; *xerite: xerite+mu= xeritimu* hüküm cümlesinin olumsuz biçimi ve ekler hakkında bilgi verilir. Dokuzuncu derste eklerin varyantları hakkında bilgi, ek çeşitleri; çokluk eki, şahıs zamirleri; *ne*, *qeyer* konuları işlenir. Bundan sonraki derslerde işlenen konular şunlardır: *İsim hâl ekleri*; *iyelik ekleri*; *selamlaşma*; *sıfatlarda derecelendirme*; *sert sessiz uyumu*; *bulunma hâli (orun keliş) eklerinin zamirlerle kullanımı*; *sayılar*; *sıra sayı sıfatları*; *ses uyumu*; *yönelme hâli (yöniliş keliş)*; *günler*; “*emdi*”(şimdi) zarfı, *yükleme hâli (çüşüm keliş)*; fiil; olumlu ve olumsuz fiil; emir kipi; *bar*, *bar-*, *bilen*; *fiil zamanları*; *belirli geçmiş zaman*; *çıkma hâli (çiqiş keliş)*; *saati söyleme usulü*; *emise*; *y kaynaştırma sesi*, *gelecek zaman*, *şimdiki zaman*: 1. ve 2.tipi; *almaş* “zamir”; *zamirlere çokluk ve hâl eklerinin getirilişi*; *işaret zamirleri*; *soru zamirleri*; *isim fiil eki*; *-ş(-iş, -üş, -uş) ve olumsuzu*; *-masliq/-meslik*; *yeterlik fiili*; “*dégen*”; “*qéni*”, “*üçün*”, *-ğan/ -gen*; *-qan/-ken sıfat fiili*; *-vatqan(-ivatqan, -üvatqan, -uvatqan)*; *-idiğan/ -ydiğan*; *fiil ve yardımcı fiil*; “*imiş*”;

“iken”; “kérek, lazim”, “başqa”, boyıçe”, “revişdaş”, yardımcı fiil çeşitleri; istek fiili; “qarap” ülke isimleri, şart kipi, -tiki/-diki; “meyli”, “al”, “tek/dek”, -ğanliq/-genlik; -qanliq/-kenlik; isim-fiil eki; “halda”; “péti”(sonra); -at/-et/-it, fiil dereceleri; esli derice (etken fiil); mecbur derice (ettirgen fiil) –t ; -quz /-küz;- ğuz/-güz ;”zadi”; “şundaq”; mecbur derice (ettirgen fiil) –ür/-ur; -tür/-tur; -dür/ -dur; ömlük derice (işteş fiil) –ş (-iş, -üş, -uş); “bolup”; cümle bölekliri (cümlelerin ögeleri); “biri”; mechul derice (edilgen fiil) -l (-il, -ül, -ul); -n (-in, -ün, -un); -kiçe/-qiçe; -giçe/-ğiçe; “qariğanda”; söz tertipi (cümle düzeni); özlük derice (dönüşlülük fiili); “dep”; belirsiz geçmiş zaman; “de”; hörmüt türü; arqilik; şimdiki zaman – maqta/ -mekte; Yüklime (Vurgu ek ve kelimeleri) -du (-tu); çu, mu, cumu, ze, -a (-e), -la, -de, - ğu(-qu); emise; meyli; “tur-“; -gili/-gili; qili/ -kili; kesir sayıları; “ket-“, kelime grupları ve çeşitleri; “qal-vatattim?”; -ğaçqa; “yene”; cümle türleri; “baq-“; “yür-“ ; gelecek zamanın rivayeti; “sirt”; bağı cümle; -a (-e) ünlemi; “xéli”; -ğuç; dönüşlülük zamiri; “ibaret”; “oxşa-“; “oxşaş”; -kin; -çilik; -qu/ -ğu; imlik sözler(ünlemler); “cumu” (olur mu?); -çe/ -ça; -larça/ -lerçe; belirsizlik zamirleri; -çu; -ğaç/-geç, -qaç / -keç; -da/ -de; -ta/ -te; -lar/ -ler; kelime yapımı: Basit kelimeler, türemiş kelimeler; kelime türeten ekler.

Könükme ‘alıştırma’ kısmı her dersin son bölümüdür. Ses bilgisinin verildiği ilk altı dersteki alıştırmalar daha çok tek heceli ve iki heceli kelime alıştırmalarıdır. Ders içerisinde yeni kelimeler ve basit cümle kalıpları tekrar ettirilir. Alıştırmalarda çoğunlukla bir cümle kalıbında, görevce aynı kelimelerle cümle alıştırmaları yaptırılır. Cümlede boşluklar bulunur. Kimi zaman ögelerin boşluklara doldurulması kimi zaman da verilen kelimedeki eklerin ayrılarak gösterilmesi istenir. Cümleler, dersin ilk bölümünden itibaren diğer bölümlerde de tekrar edilen cümlelerdir. Aynı görevdeki kelimelerle bu cümle örneklerinin yazılması beklenir.

Kitabın sonunda Yeni Uygur alfabesi sırasıyla altmış sayfalık bir **sözlük** yer almaktadır. Bu bölümde *aptonom rayon* (özerk bölge) isim tamlaması; *acayib-ğarayib* ikilemesi; *axırlaş-fiili*; *altun* ismi; *aldığa sürül-* birleşik fiili, *aldi* sıfatı, *aldi bilen* edatı; *aşqazan* ismi; *bir tereptin* cümle bağlayıcısı vb. değişik yapılarıdaki kelime veya kelime grupları liste hâlinde sıralanmış ve Çince karşılıkları verilmiştir.

Uygur Tilidin Asas, Hint-Avrupa dilleri kuralları ve “lengüistik ekolü” (Musaoğlu, 2009: 8-9) bölümlenmelerine göre tertip edilmiştir. Türkçe kelime türleri *isim(i)*, *süpet(s)*, *pé’il (p)*, *san(san)*, *miqdar(m)*, *reviş(r)* ‘zarf’, *almaş (a)* ‘zamid’, *tirkelme (tir)* ‘edat’, *bağıluğuçi(b)*, *imliq söz(im)* ‘ünlem’, *yüklime(y)* ‘cümle bağlayıcıları’, *teqlid(t)* ‘yansıma söz’ şeklinde sınıflandırılmıştır.

Ses bilgisi bölümünden itibaren Arap gramerlerinin tesiri kuvvetle hissedilir. Türkiye’de Latin harflerinin kabulüne kadar incelenen ilk okuma yazma öğretimi için hazırlanmış elifba kitaplarının usulleri de çoğunlukla bu biçimdedir. Elifba cüzlerinde genel olarak Arap alfabesine göre harfler verildikten sonra eliften başlanarak harfler ikişer, üçer birleştirilerek anlamsız heceler oluşturulur. *Uygur Tilidin Asas*’ta ilk seçilen harfler, z (ﺯ) harfi hariç, sağdan ve soldan başka seslerle bitişebilen harflerdir. Elifba kitaplarında harflerin hece ya da sözcük içindeki telaffuzuyla değil de adlarıyla öğretilmesi *tesmiye yöntemi* diye adlandırılır (Şahbaz, 2004). Kitapta da bu yöntem kullanılmış, harfler *bé, pé, té, sé,...vb.* biçimde adlandırılmıştır. Tesmiye yönteminin kullanılmasında temel amaç, yazmadan çok okuma becerisini kazandırmaktır.

Uygur Tilidin Asas adlı çalışmada seslerin tanıtılması, heceler oluşturulması, ardından üç dört kelimelik anlamlı kelimenin verilmesi yoluyla *bilinenden bilinmeyene (transferi sağlama, aktarma) ilkesi* yerine getirilmiştir. Böylece yeni konular öğretilmeden eski bilgiler hatırlatılır ve geçmiş konulardan yararlanılmaya çalışılır. Bu usulle yani hatırlama suretiyle yeni öğrenilecekler, çağrışım yoluyla daha kolay öğrenilecektir (Küçükahmet, 1999: 44). Sözü edilen çalışmada ilk dersten itibaren az sayıda da olsa kelime öğretimine geçilmesi elifba kitaplarında rastlanılan bir metottur. Elifba kitaplarının bazılarında kelime dağarcığı atasözleriyle geliştirilir; incelemeye konu olan çalışmanın her bölümünün başında da atasözlerinin verilmesi elifba kitapları ile benzer olan yanlarındandır.

Elifba kitaplarının genelinde çocukların kelime dağarcığını geliştirme yolları eserlerin yapısına göre üç bölümde gerçekleştirilir: 1. Bir, iki üç, dört ve daha fazla heceli kelimelerin öğretildiği birinci bölüm; 2. Arapça kurallarla beraber bazı Arapça kelimelerin öğretildiği ikinci bölüm; 3. Çocuklar için seçilen okuma metinlerinin (Genellikle ahlaki öğütler veren metinlerin bulunduğu bu bölümde, Ceditçilik Hareketinden sonra yayımlanan eserlerde şifahi malumat dersinin içeriğiyle paralel metinler vardır.) yer aldığı üçüncü bölüm (Şahbaz, 2004). *Uygur Tilidin Asas*, bu genel nitelikleri taşır ancak Arapça kurallar yerine Yeni Uygur Türkçesinin dil bilgisi kuralları öğretilmeye çalışılır.

Öğretilen her kelime *noktaliq cümliler, söhbet veya tekist* bölümlerinde mutlaka cümle içinde kullanılmış, *sözlük* bölümünde de Çince karşılığı belirtilmiştir. Kitabın *noqtalik cümleler, tekist, söhbet* bölümlerinde Çinceye çeviri yapılmamıştır ancak dilbilgisi bölümündeki açıklamalar Çince dir.

Bu dil öğretim kitabı, öğretimde uygulanan kolaydan zora, basitten karmaşığa ilkesi gözetilerek hazırlanmıştır.

Elifba kitaplarında uygulanan diğer bir usul seçilen metinlerin çocukların dünyasına uygun olmasıdır. Ancak incelememize konu olan kitapta hedef kitle Çinli üniversite öğrencileridir. Bu sebeple okul hayatı ile ilgili kelime ve cümle kalıplarına öncelik verilmiş; “öğrencinin madde ve eşya ile karşı karşıya getirilmesi” sağlanmıştır. Bu yönüme öğretimde *ayanilik* (açıklık) ilkesi adı verilir.

Dersin işleniş sırasında ne kadar çok duyu organı öğrenme sürecine katılırsa öğrenme o ölçüde kolay, unutmada da o ölçüde zor olacaktır (Küçükahmet, 1999: 45).

Tékist ‘metin’ bölümlerindeki başlıklardan da anlaşılacağı üzere konuların öğretiminde “yakından uzağa ilkesi” gözetilmiştir. Elifba kitaplarının çoğu bu ilkeye uygun hazırlanmış, konular öğrenenin içinde bulunduğu çevreyle ilişkili cümlelerle başlamış daha sonra genel konular işlenmiştir. Kitaptaki ilk metinler, *sözlük* bölümündeki kelimelerle oluşturulmuş suni metinlerdir; daha sonraki metinler değişik anlatım türlerinden seçilmiştir. Yöntem, elifba kitaplarında *sözcük ve cümle yöntemi* olarak adlandırılır (Şahbaz, 2004).

Uygur Tilidin Asas hazırlanış düzeni bakımından “Türkiye’de 1926 yılında yayımlanan İlk Mekteplerin Müfredat Programı (Şahbaz, 2004)”ndaki esaslara benzerlik göstermektedir.

Dil öğretimi sırasında Uygur Türkleri hakkında bilgi vermek amacıyla *Şincañ Uyğur aptonom rayoni, Mehmud Qeşqeri, Qurban héyt ve roza héyt, Teklimakan qumluqi, Cinnis dunya rékorti qamusi vb.* metinlere yer verilmiştir.

Dil bilgisi bölümünde yeni bir ekin kullanımı öğretiliyorsa, kök ya da taban hâlindeki kelimeye ek getirilir ve eşitlik işaretinden sonra kelime ve ek birleşmiş hâlde yazılır: “*p*” *lik* *reviştaş* ‘zarf’ “-üp// -up// -ip” şeklinde verilir: ...*tur* + *up* = *turup*, *kel* + *ip* = *kélip*, *oltur* + *up* = *olturup* vb.

Elifba kitaplarında da yazım kurallarına uyma yönünden birlik bulunmamaktadır (Şahbaz, 2004: 12).

1.2. Değerlendirme

Öğretimde yapılacak her şeyin en kısa yoldan, en az zaman, emek, para ve enerji ile yapılması dil öğretim yöntemleri arasında ekonomiklik ilkesi olarak açıklanmaktadır (Küçükahmet, 1999: 41). *Uygur Tilidin Asas* elli derslik bir zaman planlaması ile yazılmış

olması, herhangi ek bir materyal de içermemesi gibi yönleriyle ekonomiklik ilkesine uygun; “betimlemeli ve karşılaştırmalı (konrastif)” (Dilaçar, 1971: 88-89) bir çalışmadır. Gelenekçi bir yaklaşımla hazırlanmış; öğrenciyi motive edecek herhangi bir görsel malzeme ile bezenmemiştir. Alıştırma sayısının azlığı, niteliği bakımından modern yöntemlerden uzaktır.

Dil öğretim yöntemleri arasında üzerinde önemle durulan “dinleme becerisi” kazandırmaya yönelik herhangi bir alıştırma uygulaması da içermemektedir. *Söhbət* bölümünde verilen diyalog metinler dinleme becerisini geliştirmekte yetersiz kalmıştır.

Uygur Tilidin Asas, Çin Hükümeti tarafından azınlık dili olarak nitelendirilen Uygur Türkçesinin, Çinlilere öğretimi için hazırlanmıştır.

Çalışmada temel söz varlığıyla ilgili kelime seçimine dikkat edilmiş olsa da Yeni Uygur Türkçesini farklı derecede bilen gruplara yönelik yeterli malzeme bulunmamaktadır. Konu sıralamaları, günlük yaşantıdaki ihtiyaca uygun değildir. Karikatür, resim ve fotoğraf gibi görsel malzemeye yer verilmemiştir. Çalışmaya ilave olarak kaset, CD, bant, slayt, film ve videolar hazırlanmamış; yardımcı kitaba da gerek duyulmamıştır.

Doğu Türkistan’da her ne kadar basın-yayın hayatının mevcudiyetinden söz edilse de bu yayınlar nitelik ve sayıca istenilen düzeyde değildir. “Doğu Türkistan’da Basın-Yayın Hayatı: Milletler Neşriyatının Edebi Neşriyatı” adlı çalışmada Çin’in en büyük azınlıklar neşriyatı olan Milletler Neşriyatının Uygurca kitap kataloğu incelemelerinde, bu kurumun 1953-1980 yılları edebî yayın faaliyetlerinin, birkaç istisna dışında tamamen parti ideolojisine dönük propaganda eserleri olduğu tespit edilmiştir. Çok az sayıdaki Rusçadan tercüme dışında hemen hepsi Çince den Yeni Uygur Türkçesine tercümedir (Barutçu,1996: 65).

Bütün bunlar Merkezî Hükümetin azınlık olarak nitelendirdiği Uygur Türklerine karşı yürüttüğü siyasi tavrı da ortaya koymaktadır.

Çin komünist yönetimi, Eylül 2002 tarihinden itibaren Uygur Türkçesinin Doğu Türkistan Üniversite ve yüksekokullarında eğitim ve öğretim dili olarak kullanılmasını yasaklamıştır (Kaşgarlı, 2004: 14).

SONUÇ

Uygur Türkçesinin öğretimi yalnızca Çin’de değil dünyanın çeşitli yerlerinde ve Türkiye’de de sürdürülmektedir. Uygur Türkçesinin muhtelif üniversitelerde devam eden

öğretiminde de modern dil öğretim metotlarına göre hazırlanmış kitaplara, görsel ve işitsel malzemeye hatta çevirim içi kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde dil öğretiminde kullanılan araç gereçler kadar hedef kitle ve hedef dil veya lehçenin hangi amaçla öğretildiği meselesi de oldukça önemlidir.

Uygur Türkçesi, belki Çin’de bir azınlık dili olarak üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak görülmeyebilir ancak bizim için tarihî geçmişi olan, korunması ve üzerinde çalışılması gereken bir alandır.

Kaynakça

Barutçu, F. S. (1996). Doğu Türkistan’da Basım-Yayın Hayatı: Milletler Neşriyatı Örneğinde. Doğu Türkistan Çağdaş Uygur Edebiyatında Millî Mücadele Sempozyumu. Ankara.

Dilâçar, A. (1971). “Gramer”, *TDAY Belleten*, TDK Yayınları.

Kaşgarlı, S. M. (2004). *Uygur Türkleri kültürü ve Türk dünyası*. Çağrı Yayınları.

Küçükahmet, L. (1999). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. (10.Baskı). Alkım Yayınları.

Musaoğlu, M. (2009). “Türk Dil Bilimi Çalışmaları”, *Türkologiya Beynəlxalq Elmi Jurnal, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu*, 1-2: 3-28.

Shimin, G. (1998). (Çev. Hülya Kasaboğlu Çengel), “Çin’deki Türk Dilleri ve Üzerlerinde Yapılmış Çalışmalar”, *Türk Kültürü*, 301: 299-303.

Şahbaz, N. K. (2004). Türkçe Öğretimi Açısından Elifba Kitapları, *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi*, Malatya.

Xaliq Niyaz vd. (2009). *Uygur Tilidin Asas*, Sincañ Univérsititi Neşriyatı.

A Language Teaching Book: *Uygur Tilidin Asas**

Aysun DEMİREZ**

Abstract

According to Chinese researchers, methodical studies on Turkish dialects in China begin after the founding of the People's Republic of China. Many of the institutions that conduct research and teaching especially on these dialects in China are in Beijing and Xinjiang. Xinjiang University, Xinjiang Normal University, and the Linguistic Research Institute of the Xinjiang Academy of Social Sciences are amongst these institutions. This study examined and evaluated phonetics teaching, selection of reading passages, speech phrases, grammar teaching, exercises, and glossary preparation of the language teaching book *Uygur Tilidin Asas* (2009), which is among the publications of Xinjiang University. *Uygur Tilidin Asas* is a Uyghur dialect teaching book prepared with a traditional approach, considering the principle from easy to difficult, from simple to complex, which is also applied in Elif-ba books. The work *Uygur Tilidin Asas* the principle of being economical in terms of the processing and presentation of the subjects has been observed, compared to modern language teaching sets. In modern language teaching, "speaking, writing, reading, and listening" skills are maintained in a way that support each other and course materials to support the language teaching book are also provided. Visual material that are aimed to motivate the learner is also included in the language teaching book. Even though Chinese researchers state that methodical studies on Turkish dialects have been started only after the establishment of the People's Republic of China, Uyghur book catalog reviews of the Publications of Nations, China's largest minorities publication, reveal that the statements do not reflect the facts. Although *Uygur Tilidin Asas* is a diligent work with good intentions, it is far from modern language teaching methods and practices in the teaching of New Uyghur Turkish. It also does not include audio-visual materials that support language and dialect teaching. This study aimed to draw attention to the need for written, visual and online studies in accordance with modern language teaching methods in the teaching of Turkish dialects, based on the example of teaching the new Uyghur Turkish.

Keywords

Modern Language Teaching, Language Teaching, Turkish dialects in China, Uyghur Turkish.

---

* **Date of Arrival:** 30.10.2021

Date of Acceptance: 19.11.2021

Citation: Demirez, A. (2021). Bir dil öğretim kitabı: Uygur tilidin esas. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(1): 91-102.

** Assoc. Prof. Dr., AHBV University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures. Email: adguneri@gmail.com ORCID: 0000-0002-9983-6988

ПОСОБИЕ ПО ИЗУЧЕНИЮ ЯЗЫКА: *UYGUR TİLİDİN ASAS**

Айсун ДЕМИРЭЗ**

Аннотация

По мнению китайских специалистов, методические исследования тюркских языков в Китае начинаются после основания Китайской Народной Республики. В Китае большинство учреждений, занимающихся исследованиями и преподаванием этих языков, расположены в Пекине и Синьцзяне. Среди этих учреждений - Синьцзянский университет, Синьцзянский педагогический университет и Институт языковых исследований Синьцзянской академии социальных наук. В данной работе была рассмотрена и оценена с точки зрения преподавания фонетики, выбора отрывков для чтения, предложений, обучения грамматике, упражнений и подготовки терминологического вокабуляра пособие по обучению языку под названием «Uygur Tilidin Asas» (2009), изданное Синьцзянским университетом. «Uygur Tilidin Asas» - это учебное пособие по уйгурскому языку, подготовленное с использованием традиционного подхода, с учетом принципа «от простого к сложному», применяемого в обучающей литературе. В книге «Uygur Tilidin Asas» соблюдается принцип экономии с точки зрения обработки и представления тем по сравнению с современными пособиями для обучения языку. В современной методике обучения языку такие навыки как «говорение, письмо, чтение, аудирование» преподаются комплексно, неразрывно друг друга. К пособиям также прилагаются дополнительные наглядные материалы, способствующие мотивации учащегося. Несмотря на заявления китайских ученых о том, что методические исследования на тему тюркских языков проводились после основания Китайской Народной Республики, анализ каталога книг на уйгурском языке крупнейшего китайского издания «Milletler Neşriyatı», посвященного меньшинствам, показывает, что данные заявления не отражают действительность. Принимая во внимание тот факт, что пособие «Uygur Tilidin Asas» представляет собой работу, написанную с целью продвижения и популяризации новоуйгурского языка, стоит сказать, что оно далеко от современных методов и практики преподавания; данное пособие также не включает аудиовизуальные материалы, поддерживающие преподавание языка и диалектов. Данное исследование на примере преподавания новоуйгурского языка направлено на привлечение внимания к необходимости письменных, визуальных и онлайн разработок, соответствующим современным методам обучения в преподавании тюркских языков.

Ключевые слова

преподавание языка, уйгурский язык, современное преподавание языка, тюркские языки в Китае.

---

* Дата поступления статьи: 30.10.2021

Дата принятия статьи: 19.11.2021

Ссылка: Demirez, A. (2021). Bir dil öğretim kitabı: Uygur tilidin esas. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(1): 91-102.

** к.ф.н., доцент, Анкарский университет им. Хаджи Байрама Вели, филологический факультет, кафедра современных тюркских диалектов и литературы. Электронная почта: adguneri@gmail.com ORCID: 0000-0002-9983-6988